

DOI: <https://doi.org/10.34137/jilses.995698>

Geliş Tarihi: 15 Eylül 2021

Received: 15 September 2021

Kabul Tarihi: 25 Şubat 2022

Accepted: 25 February 2022

Makale Türü: *Derleme Makalesi*

Research Type: **Review Article**

Laghzal, M. (2022). Siyasal Sosyalleşme Sürecinin Faslıların Siyasal Kültürünün Oluşumuna Etkisi. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 8(1), 1-16. DOI: 10.34137/jilses.995698



## Siyasal Sosyalleşme Sürecinin Faslıların Siyasal Kültürünün Oluşumuna Etkisi

Mhajjiba LAGHZAL<sup>1</sup>

### Öz

*Herhangi bir ülkenin siyasi kültürü, bir dizi faktörün etkisi altında şekillenir. Siyasal sosyalleşme süreci bu faktörlerin en önemlilerinden biridir. Siyasal sosyalleşme, siyaset çerçevesinde değerlerin, ilkelerin ve inançların bir nesilden diğerine aktarıldığı süreçtir. Bu sürecin üç ana rolü vardır. Bunlar, siyasal kültürün bir nesilden diğerine aktarılması, siyasal kültürün oluşumu ve siyasal kültürün değişmesi süreçleridir. Bu süreç, bir dizi kurum aracılığıyla bireylerin siyasi fikirlerinin oluşumunu etkiler. Bu çalışmanın amacı Fas'ta siyasal sosyalleşmenin siyasal kültürün şekillendirilmesi ve inşası üzerindeki etkilerini beş etken çerçevesinde izah etmektir. Bu amaçla öncelikle siyasal kültür ve siyasal sosyalleşme kavramları ve bu iki kavramın birbirleriyle olan ilişkisi ele alınmıştır. Ardından aile kurumu, eğitim kurumları, dini kurumlar, siyasi partiler ve medyanın toplumun siyasal yönelimlerini, siyasal bilincini ve tercihlerini nasıl etkilediği, siyasal kültürün şekillendirilmesi ve inşasına sürecine nasıl hizmet ettiği açıklanmıştır.*

**Keywords:** *Fas, siyasal sosyalleşme, bireylerin siyasal bilinci, siyasal kültür*

## The Impact of the Process of Political Upbringing on the Formation of the Political Culture of Moroccans

### Abstract

*The political culture of any country is shaped under the influence of a number of factors. The political socialization process is one of the most important of these factors. Political socialization is the process by which values, principles and beliefs are transferred from one generation to another within the framework of politics. This process has three main roles. These are the processes of transferring political culture from one generation to the next, formation of political culture and change of political culture. This process influences the formation of individuals' political opinions through a range of institutions. The aim of this study is to explain the effects of political socialization on the shaping and construction of political culture in Morocco within the framework of five factors. For this purpose, first of all, the concepts of political culture and political socialization and the relationship between these two concepts are discussed. Then, it is explained how the family institution, educational institutions, religious institutions, political parties and media affect the political orientation, political consciousness and preferences of the society, and how they serve to shape and build political culture.*

**Anahtar Kelimeler:** *Morocco, political socialization, political awareness, political cultur*

<sup>1</sup> Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, khadija.khadija.sh@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-8484-466X>

## Giriş

Fas devleti, tarihte derin kökleri olan bir ülkedir. 788 yılında İdrîsîler tarafından kurulmuş olup kuruluşundan günümüze kadar “Kraliyet Sistemi” ile yönetilmektedir. Ülke, 985 yılında İdrîsîlerin egemenliğinin sona ermesinden sonra birçok yönetimlerin art arda gelmesine tanık oldu. Fas siyasi tarihi bir takım gelişmelere, olaylara ve süreçlere tanık olmuştur\*. Bu gelişmeler ve süreçler Faslıların siyasi kültürünün oluşumuna doğrudan ve dolaylı olarak katkıda bulunmuştur. Siyasal sosyalleşme süreci, Faslıların siyasi kültürünün oluşumuna önemli ölçüde katkıda bulunan önemli faktörlerden biridir. Bu çalışmada, söz konusu siyasi sosyalleşme sürecinin, Fas toplumunda bireylerin zihinlerini, siyasi kültürü ve siyasi bilinci nasıl etkilendiğini incelemek hedeflenmiştir. Ancak bu hususa geçmeden önce şu noktayı belirtmek gerekmektedir. Politik tarihe müracaat edildiğinde Fas toplumunun üyelerinin siyasi sistem algılarını büyük ölçüde etkileyen tarihsel faktörler vardır. Bunların bir kısmı sömürgecilik dönemi ile bağlantılı olup Fransız ve İspanyolların 1912-1956 getirdiği farklı kültüre dayanmaktadır. 1912 yılında Fas’ın, Fransız himaye rejimine (Protektora) girmesiyle birlikte bu iki ülke arasında belli başlı unsurları olan bir ihtilaf yaşanmıştır. Söz konusu anlaşmazlık birkaç yönde: sosyal yapı, inanç, siyasi ve idare örgütleri vs. kendini göstermektedir. Buna ek olarak, Fas toplumu sömürge öncesi dönemde aşiret yapısı ve İslam kültürü altında yaşamıştır. Toplum üyelerinde, siyasi farkındalığın oluşmasına katkıda bulunan faktörler arasında çok önemli iki unsur mevcuttur. Bu unsurlar kurum olarak, Fas’ta devletin ortaya çıkışına eşlik eden ve hala halkı yönlendiren Kraliyet Kurumu ve el-Mahzen Müessesesi\* yadsınamaz değere sahiptir. Faslılar, tarihsel seyir içinde kabile sisteminden, anayasa başta olmak üzere birtakım kanun ve hükümlerle yönetilen devlet düzenine geçmişlerdir. Bu intikalin toplumda siyasi düşünce ve prensiplerin oluşması üzerinde, büyük bir etkisi olmuş, ayrıca belli başlı aşama ve hadiseler, bireylerin zihninin şekillenmesinde ve siyaset algısının belirmesinde önemli bir yer tutmuştur.

Bu çalışmada üzerinde durulacak husus, siyasi sosyalleşme sürecinin Faslıların siyasi kültürünün ve siyasi bilincinin oluşumuna etkisidir. Bu süreçte, çeşitli yöntem ve araçlar kullanılmaktadır. Bu yöntemler ve araçlar; her aşamanın özel ve farklı üsluplar gerektirmesinden ötürü değişmektedir. Bunun için aileden okula, ibadethanelere, siyasi partilere kadar birden fazla aracı ve kurumu vardır. Ayrıca bilgi aktarımı ve alışverişinde önemli bir rol oynayan ve bireyin, toplumun ve siyasi yapıların tutumlarını derinden etkileyen medya da önemli bir işlev görmektedir.

Bu araçlarla Faslı bireylerin siyasi fikirlerini ve davranışını doğrudan veya dolaylı olarak nasıl etkilemektedir?

## Siyasal Kültür ve Siyasal Sosyalleşmenin Tanımları

Siyaset düşüncesinde, siyasi sosyalleşme ve siyasi kültür eski ve aynı zamanda yenilenen bir konudur. Birçok düşünür ve araştırmacı buna değinmiş, siyasi sistemde işgal ettiği önemli yeri vurgulamaya çalışmışlardır. Siyasal sosyalleşme sürecinin mevcut siyasi sistemin kalıcılığına katkıda bulunurken ya ona hizmet edecek bir dizi siyasi sosyalleşme aracından yararlanır ya da bu sistemin eksikliklerini aktarmaya çalışır. Bu da bazen yerine yeni bir siyasi sistem koymaya yardımcı olur.

Siyasal kültür bir teori olarak, 1963 yılında Gabriel A. Almond ve Sidney Verba’nın tarafından yayınlanan “The Civic Culture” adlı çalışması ile ortaya çıkmıştır<sup>2</sup>. Bu nedenle The Civic Culture, siyasi kültür araştırmaları (political culture research) içerisinde merkezi bir yere sahiptir. Zaman içinde birçok yeni yaklaşım ortaya çıkmış olsa da, günümüzde siyasi kültür denildiğinde akla ilk olarak gelen hala The Civic Culture gelmektedir<sup>3</sup>.

\* Bkz. Ceran, İ. (2012). *Fas Tarihi*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Sayı:1.

\* Fas’ta el-Mahzen kurumunu tarihi kökleri ve kuruluşundan bu yana toplumdaki açık egemenliği vardır. Bu kurum Fas’ta devletlerin kuruluşundan günümüze kadar tarihi bir meşruiyete sahiptir. Bu kurum Fas’ta devletin istikrarı ve devamlılığı için çalışır ve el-Mahzen kültürü olarak bilinen geleneksel siyasi kültür, insanları krala itaat etmeye teşvik eder. Geleneksel bir otorite olarak kabul edilerek Fas’ın çağdaş siyasi yapısına uyarlanmıştır.

<sup>2</sup>Çalışkan, K. (Eylül 2016). *Siyasal Kültür: Yeni Yaklaşımlara Genel Bir Bakış*. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi. Cilt 4, Sayı 2. S. 23.

<sup>3</sup> Çalışkan, K. (Mart 2017). *Siyasal Kültür Teorisi: ‘The Civic Culture’ ve Eleştirisi*. Amme İdaresi Dergisi, Cilt 50, Sayı 1. S.28.

Siyasal kültür kavramı birçok farklı tanıma konu olmaktadır. Gabriel A. Almond, siyasal kültürü kısaca siyasetin subjektif/özel boyutu olarak tanımlamıştır. Bu tanımın yanı sıra siyasal kültür, “demokratik istikrarın subjektif boyutu”olarak da tanımlanmıştır.<sup>4</sup>

Berger Arthur Asa’ ya göre siyasal kültür; bir toplumun siyasal sistemini şekillendirmede rol oynayan inançlar değerler ve tutumların oluşturduğu bir bütündür. Siyasal kültür bireyin ve toplumun temel politik yönelimini etkilemenin yanında hem kamusal olaylardan hem de özel deneyimlerden etkilenmektedir.<sup>5</sup>

Siyasal kültür, herhangi bir toplumun siyasal düzenin şekillenmesinde etkili olan değerler, inançlar ve tutumların meydana getirdiği bir bütündür.<sup>6</sup>

Başka bir tanıma göre ise toplum fertleri arasında var olan, paylaşılan ve geçen zamana karşın geçerliliğini kaybetmeyen normlar, değerler ve gelenekler şeklinde nitelendirilebilecek siyasi kültür, o ülkenin siyasi kurumlarının işleyişine yön veren temel ilkeler, normlar ve değerler bütünüdür. Bu normlar, değerler ve gelenekler toplumdan topluma değişkenlik göstermekte olup her toplumun siyasal kültürü yönünden farklılaşmasını sağlamaktadır.<sup>7</sup>

Bir toplumun siyasal kültürü, fertlerin siyasal olaylar karşısındaki değer ve yönelimleri ile siyasal semboller hakkındaki inançlarından meydana gelmektedir. Siyasal kültür hem kamusal olaylardan hem de özel tecrübelerden beslenmektedir. Siyasal kültür aynı zamanda, bir toplumun temel siyasal değerlerine de şekil vermektedir.<sup>8</sup>

Siyasal kültür denildiğinde bazen bir milletin siyasal gelenekleri, bazen de bir toplumda hakim olan siyasi ideolojinin ifade ettiği hedefler anlaşılmaktadır. Siyasal önyargılardan siyasal üsluba, siyasal ruh halinden neyin meşru olup neyin meşru olmadığını gösteren meşruluk ölçülerine, siyasal inançlardan otorite sembollerine kadar pek çok konu siyasal kültür çerçevesinde tartışılmaktadır.<sup>9</sup>

Almond ve Verba toplumsal özellikler ile siyasal ve sosyal yapıları göz önünde bulundurarak siyasal kültürü üçe ayırmışlardır. Bunlar; Yöresel/mahalli (Parochial) kültür, uyruk/bağımlı (subject) kültürü ve katılımcı (participant) siyasal kültürdür.<sup>10</sup>

Yöresel/mahalli kültür; henüz ulusal kültür niteliği kazanmamış, soy, köy, bölge, kabile gibi yerel siyasal kültürlerin birbirlerine eklenmesiyle meydana gelen siyasal kültür çeşididir (Duverger, 1982: 89). Bu tür siyasal kültürlerde halk; bireyin siyasal sistem üzerindeki etkisinin ve siyasal sisteme karşı sorumluluklarının, merkezi yönetimin varlığının bilincinde değildir. Devletin uyguladığı kararların ve siyasi gelişmelerin uzağında ilgisiz bir şekilde yaşamını sürdürür. Siyasetle neredeyse hiç ilgilenmez ve siyasete dair bilgisi de çok kısıtlı düzeydedir. Yani yargısal, duygusal ve bilişsel yönelimleri neredeyse sıfır seviyesindedir.<sup>11</sup>

Uyruk/bağımlı siyasal kültürü ise, yöresel kültür eklenmesinden farklı olarak ulusal bir karakter göstermektedir. Siyasal sisteme dair bireylerin duygu ve değer yargıları milli ölçekli olup farklılık da

<sup>4</sup> Fakat Almond’a göre(1989: 2),bu geleneği başlatan Platon olmuştur. Almond(1989: -36), ayrıca, Aristoteles, Machiavelli, Montesquieu, Rousseau, Saint-Simon, Comte, Marx, Durkheim, Pareto ve Weber gibi Avrupalı sosyologların siyasal kültür düşüncesinin oluşumuna büyük katkılarının olduğunu belirtmiştir. Yine Alexis de Tocqueville’in, bir rejimin karakterini belirleyen “toplumdaki insanların moral ve entelektüel eğilimlerinin (...) ve mental alışkanlıkları şekillendiren fikirlerin toplamı” manasında kullandığı, moeurs kavramı siyasal kültür kavramının oluşmasında önemli bir yere sahiptir (Almond, 1989: 6;Ceaser, 1985: 656-657). Bkz. Çalışkan, K. (Mart 2017). a.g.e. S.28.

<sup>5</sup> Berger, A. A. (Ed.). (1989). *Political culture and public opinion*. Transaction Publishers, s. 2.

<sup>6</sup> Sitembölükbaşı, Ş. (1997). “Siyasal Kültür”ün Kavramlaştırılmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (2), S.254.

<sup>7</sup> Çakıcı F.O. (2016). *Osmanlı’dan Türkiye’ye Siyasal Miras: Türk Siyasal Kültürü Üzerine Bir İnceleme*. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 1(2), S. 9.

<sup>8</sup> Göktepe, M. (2009). *Türkiye’de Siyasal Kültür ve Anayasa Yapım Sürecine Yansımaları*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar. S.10.

<sup>9</sup> Görmez, K. (1997). Kent ve Siyaset: Bir Metropol Alanda, Kentleşme/Kentleşme Düzeyi İle Siyasal Kültür ve Siyasal Davranış İlişkileri Üzerine Bir Araştırma (Ankara Örneği). Birinci Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi, S. 26.

<sup>10</sup> Almond, G., Verba, S. (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes And Democracy In Five Nations*. New Jersey: Princeton University Press. S. 17-19.

<sup>11</sup> Huntington, S.P., Dominguez, J.I. (1995). *Siyasal Gelişme*. (Çev. E. Özbudun), Ankara: Siyasi İlimler Derneği Yayınları. S. 20.

gösterebilmektedir. Bağımlılık siyasal kültüründe bireyin, siyasal sistem hakkında bilgisi vardır, fakat siyasal sistemin bizzat odağında da değildir<sup>12</sup>.

Siyasal kültürün farklı bir çeşidi olan katılımcı siyasal kültür ise, milli bir karaktere sahiptir, halk hükümetten etkilenebilir ve çeşitli biçimlerde hükümete nüfuz edebilir. Fertler, siyasi sisteme, siyasi ve idari süreçlere bütünüyle hâkimdir. Siyasi konular, devletle ilgili meseleler ve hükümet faaliyetleriyle yakından alakadar olurlar. Siyasi katılım göstermek adına, fırsatların değerlendirilmesi gerektiğinden siyasi etkinlikleri oldukça fazladır<sup>13</sup>. Katılımcı siyasal kültür çeşidine genellikle demokratik siyasi yapının hâkim olduğu ülkelerde rastlanmaktadır. Örneğin ABD, İngiltere ve İskandinav ülkelerinde bu tür siyasal kültür görülmektedir. Katılımcı siyasal kültürün hâkim olduğu devletlerde, siyasal rejim istikrarlı bir şekilde ilerler. Siyasal sitemlerin istikrarlı olabilmesi, siyasal kültür ile yapı arasında uyum olmasına bağlıdır, aralarında uyum yoksa sistemin düzgün bir şekilde işlemesi de söz konusu değildir ve yıkılma tehdidi ile karşılaşması an meselesidir<sup>14</sup>.

Almond ve Verba'ya göre toplumlarda sadece bir siyasal kültür çeşidinin bulunması şart değildir, birden fazla olabilir. Bir toplumdaki yeni bir siyasal kültür türü, bir öncekini tamamen ortadan kaldırmaz, fakat onun önüne geçebilir. Bu sebeple her ülkenin siyasal kültüründe bağımlı, yöresel ve katılımcı siyasal kültür öğelerine rastlamak mümkündür. Mesela ülkedeki elit tabaka siyasal kültürün bir parçasıyken, kırsal kesimde bulunan halk, yöresel kültürün bir parçası olabilirler. Almond ve Verba, demokrasinin işleyişi ve istikrarı açısından bu üç siyasal kültürün, uyum içerisinde, dengeli olarak bulunması gerektiğini belirtmektedir<sup>15</sup>.

Siyasal kültür kavramı, bir kavramdan çeşitli tanımları, ölçüleri ve boyutları olan bir teoriye doğru bir gelişime sahne olmuştur. Her teori gibi o da bir takım eleştirilere maruz kalmıştır<sup>16</sup>.

Diğer taraftan araştırma konusu itibarıyla üzerinde durulması gereken diğer kavram "siyasal sosyalleşme"dir. Siyasal sosyalleşme kavramını ilk kez Amerikalı siyaset bilimci Seymour Martin Lipset 1954 yılında yayınladığı "Oy Vermenin Psikolojisi: Siyasal Davranışın Bir Analizi" başlıklı makalesinde kullanmıştır. Başka alanlarda kullanımına rastlanmakla birlikte kavram üzerine açıklayıcı ilk çalışma, Herbert Hyman'ın 1959 yılında yayınladığı Political Socialization (Siyasal sosyalleşme) adlı eseridir<sup>17</sup>.

Almond'a göre siyasal kültürün içeriği, çocuklukta oluşan sosyalleşme, eğitim, medyanın etkisi ve yetişkinlikte hükümet, toplum ve ekonomi ile ilgili deneyimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır<sup>18</sup>.

Kaplan'a göre siyasal sosyalleşme; bireylerin siyasi eğilimlerini ve yönelimlerini, tutumlarını ve davranışlarını edinme sürecidir. Bireylerin toplumun siyasal yapılarıyla bütünleşmeleri, o toplumun siyasal değer, inanç ve davranış kodlarını edinmeleri, siyasal sosyalleşme ile mümkün olmaktadır<sup>19</sup>.

Milburn; siyasal sosyalleşmeyi, yaşam boyu bir süreç olarak görür. Bu, süreç içinde vatandaşlar, olgunlaşır, olay ve olguları anlamalarına ve değerlendirmesine yardımcı olur<sup>20</sup>. Tanımlarından anlaşılacağı üzere; "Siyasallaşmış insanı oluşturan süreç, siyasal sosyalleşmedir. Birey, içinde yaşadığı siyasal sistemin işleyişini bu yolla kavrar. Siyasal sosyalleşmenin amacı, bireyleri siyasal toplumun işlevsel birer üyesi haline getirmek için eğitmek ve geliştirmektir, yani bu sürecin birey açısından önemi büyüktür...<sup>21</sup> ifadesiyle doğan, sürecin önemini belirtir.

Başka bir tanıma göre ise sosyalleşme; birey ve toplumun birbirini belirlediği ve karşılıklı olarak dönüştürdüğü değişim ve etkileşim sürecidir. Bu sürecin siyasal alanda gerçekleşmesi ise siyasal sosyalleşme

<sup>12</sup> Yolcu, T. (2019). Türkiye'de Siyasal Kültür ve Siyasal Liderlik Anlayışının Temelleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), S. 96.

<sup>13</sup> Almond, G., Verba, S. (1963). a.g.e. S. 17.

<sup>14</sup> Duverger, M. (1982). *Siyaset Sosyolojisi*. (Çev. T. Şirin), 5. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları. S. 90.

<sup>15</sup> Kışlalı, A.T. (1987). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları. S. 105.

<sup>16</sup> Bu konuda Bkz. Çalışkan, K. (Mart 2017). a.g.e.

-Altındal, A. (1982). *Siyasal Kültür ve Yöntem*. İstanbul: Havass Yayınları.

<sup>17</sup> Akın, M. H. (2013). *Siyasallığın Toplumsal İnşası-Siyasal Toplumsallaşma*. Konya: Çizgi Kitabevi,. S.65-66.

<sup>18</sup> Almond, G.A. (1987), "Politische Kultur-Forschung-Rückblick und Ausblick", Berg Schlosser, Dirk Schissler, Jakob (1987), *Politische Kultur in Deutschland; Bilanzund Perspektiven der Forschung*, Opladen: Wetsdeutscher Verlag, P. 29-34.

<sup>19</sup> Kaplan, İ. (1999). *Türkiye'de milli eğitim İdeolojisi ve siyasal toplumsallaşma üzerindeki etkisi*, iletişim yayınları, İstanbul, S.14.

<sup>20</sup> Milburn, M.A.(1998). *Sosyal psikolojik açıdan kamuoyu ve siyaset*, Çev: Ali Dönmez ve Veli Duyan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, s.80.

<sup>21</sup> M.Sait Doğan. (13 Eylül 2011). *Sosyalleşme, sosyal, değişim ve siyasal sosyalleşme*. Dergi Park sosyoloji konferansları, s.39.

olarak isimlendirilmektedir. Dolayısıyla siyasal kültürün aktarılması veya siyasal yaşamın yeniden üretilmesi olgu ve süreci siyasal sosyalleşmeyi meydana getirmektedir<sup>22</sup>.

Siyasal sosyalleşme, politik sistemler tarafından gerçekleştirilen en önemli görevlerden biri sayılır. Bu sistem geleceğin vatandaşlarını belirli bir formda hazırlamak için kıymetli ve etkili bir süreç kabul edilmesiyle çeşitli işlemlere sahiptir. Vatandaşın (veya gelecekteki vatandaşlarının) politik olgunluğa eriştiği bir süreçtir. Siyasi hayata karşı duygular genellikle ekonomik, politik, kültürel ve dini görüşlerle bağlantılıdır.<sup>23</sup>

Siyasal sosyalleşme, yetişkinlerin siyasal davranışlarının ardında bulunan ve küçükliklerinden itibaren buldukları gruplar ve aile içerisinde öğretilen sosyal değerleri kapsamaktadır. Kişinin belli problemlere karşı ürettiği muhtemel cevapları, çözümleri ve davranışları, onun ailesi, eğitimi, partisi, yer aldığı gruplar ile açıklanabilir. Dolayısıyla siyasal sosyalleşme; siyasal insanın oluşumu için siyasal kültür edinme süreci şeklinde de tanımlanabilir<sup>24</sup>.

Toparlamak gerekirse siyasal sosyalleşme; bireylerin çocukluğundan itibaren etkileşime girdiği siyasal ve sosyal kurumlar vasıtasıyla siyasi kültürünün şekillendirilmesi veya oluşturulması süreci denebilir. Bu bağlamda siyasal kültür ile siyasal sosyalleşme birbirleriyle bağlantılı kavramlardır. Nitekim siyasal kültürün temelinde ana unsur olarak siyasal sosyalleşme bulunmaktadır. Siyasal sosyalleşme çocukluk döneminden gelen değerler, çevre, eğitim ve medya gibi etkenlerle belirir ve nitelenir. Siyasal sosyalleşme siyasal kültürü meydana getirir (Çuhadar, 2006: 44). Alkan ve Ergil' e göre siyasal sosyalleşme süreci; birey ile siyasal çevre arasında, hayat boyu devam eden, doğrudan ve dolaylı etkileşim neticesinde, bireyde siyasal sisteme dair görüş, değer, tutum ve davranış gelişmesidir.<sup>25</sup>

Siyasal sosyalleşme süreci daha önce de belirtildiği gibi bir bireyin, hayatında bir zaman periyodu ile sınırlı değildir. Aksine bireylerin, hayatlarının çeşitli dönemlerinde yaşadıkları bir süreçtir. Bu aşamalarda birey, aile ile başlayan daha sonra okul, dini kurumlar, siyasal parti ardından medya ile devam eden birtakım kurumla tanışmaktadır. Bahsedilen kurumlarla beraber yaşaması, siyasal davranışını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen, olumlu veya olumsuz siyasal davranış doğuran bir dizi değer, standart, prensip ve eğilim edinmesini sağlamaktadır.

Siyasal sosyalleşmenin önemi; onun politik sistemi destekleyen ve güçlendiren bir yol, vatandaşlar için belirli bir siyasi sisteme yönelik standartlar değerler yaratan bir araç olmasından kaynaklanmaktadır. Böylesi bir siyasi sosyalleşme, toplum üyeleri arasında siyasal kültürün oluşturulmasında önemli bir rol oynamakta, katılım ve iş birliği değerlerini artırmakta, bireyler arasında vatandaşlık duygusunu geliştirmektedir. Bu durumda topluluk içinde olumlu sonuçlar olmakla beraber bazen siyasal sisteme eleştirmeden sadakati, bağlılığı artıran değer ve kavramlar yaratmak için başvurulan bir araç da olmaktadır.

Bundan sonra, bu araştırmanın temel sorunsalını, siyasal sosyalleşme sürecinin Faslıların siyasi kültürünü nasıl etkilediğini incelemeye çalışacağız.

## Ailenin Etkisi

Aile; bir çocuğun muhatap olduğu ilk kurumdur. Sosyalleşmenin ve özellikle siyasal sosyalleşmenin en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilir. Anne babalar, otomatik olarak çocuklarına birtakım ilke ve değerler aşılamaktadır. Bu ilke ve değerler çocuğa hayatı boyunca eşlik edeceğinden çocuğun onlardan gelecekte kurtulması zordur.

Bir çocuğun yönetsel ve iktidara dayalı ilişkilerle ilk kez yüzleştiği yer ailedir. Aile ortamındaki ceza ve emirler, ilişkilerde sevgi ve saygının ne derece olduğu, anne-baba ilişkisi çocuğun otorite ile anlamlı bir ilişki geliştirmesine yardımcı olur. Aile içerisindeki ilişkiler yaşamın ilerleyen evrelerinde siyasal alana aktarılarak bireyin siyasi karar ve davranış kalıplarının oluşumunda rol oynar<sup>26</sup>. Diğer taraftan Ventura' ya göre çocuk; aile içerisinde siyasal mevzulardan etkilenerek, ailesinin görüşü doğrultusunda bir siyasal kimlik inşa etme eğiliminde

<sup>22</sup> Erzen, M.Ü. ve Yalın, B.E. (2011). *Siyasal Kültürün Temel Paradigmaları Üzerine: Kültürden, Siyasal Toplumsallaşma, Örgütlenme ve Katılma Süreçlerine Yansıyanlar*. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (41), S. 53.

<sup>23</sup> Dawson, R. Dawson, K. Pruitt, K. (1990). *Altanshiat Alsiasiat: Dirasat Tahliyat* (Çev: Mustafaa Eabd Allah 'Abu Alqasim Khashym, Mohammed Zahid Mohammed Bashir Almaghribi. Manshurat Jamieat Qariuns. Tunus, 61.

<sup>24</sup> Türköne, M. (2006). *Siyasi Kültür*. Ankara: Lotus Yayınevi. S.237.

<sup>25</sup> Alkan, T. ve Ergil, D. (1980). *Siyaset Psikolojisi*. Ankara: Turan Kitabevi. S. 7.

<sup>26</sup> Çetin, H. (2003). *İnsan ve Siyaset: Siyasetin Psikolojik Temeli*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 73.

olur. Ülkedeki siyasal gelişmelerle ilgili olumlu veya olumsuz yorumda bulunan anne ve baba, siyasal görüşlerini ve siyasal kimliklerini çocuklarına aktarmış olmaktadır<sup>27</sup>.

Fas toplumunda aile, diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi, siyasal kavramların yayılmasında önemli rol oynamaktadır. Ayrıca Fas ailesinde bireyin, toplum içindeki siyasal davranışlarına ve Fas politik sisteminin bir bütün olarak performansına yansıyan yadsınamaz siyasal boyutlar içeren etnik ve dini adetler, uygulamalar bulunmaktadır<sup>28</sup>.

Fas'ın İslam dünyasına aidiyeti, bu ülkeyi içinde politik ifadeler ve çağrışımlar taşıyan bir dizi dini ilke ve kavramla ilişkilendirmiştir. Ebeveynlere itaat, İslam dininin vurguladığı kutsal ilkelere biridir. Bu yüzden Fas ailesinde bireyin ebeveynlere itaat ve saygı prensibi üzere yetiştiği görülmektedir, Kur'an bu durumu birçok ayette vurgulamaktadır.

*“Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. ‘Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster’ diyerek dua et”.*<sup>29</sup>

Ebeveynlere bağlılık ve itaat duygusu mutlak bir nitelik kazanmakta, böylece sadakat tam ve tartışılmaz olmaktadır. Fas toplumunda ebeveynlere itaatten ayrılmak bireyi toplum içinde damgalayan ve kötü ve haksız evlat olmakla anılmasına yol açan bir utanç olarak değerlendirilmektedir.

Fas toplumunda bireyin çoğu ailede maruz kaldığı sosyalleşme süreci, bu esas olarak ana-babaya itaate ve velilere itaate dayanır, tam teslimiyet, kendini ifade korkusu, eleştiri, diyalogun kabul edilmemesi ve diğer görüşlere saygı göstermeme temaları üzerinden yaratmayı amaçlamaktadır. Bu durum çocuklarda oluşan değer ve ilkelere olumsuz yansiyabilir. Ancak, çocuklarına korku ve endişe duymadan fikir ve düşüncelerini ifade etmeleri için alan veren Faslı aileler de bulunmaktadır. Böylece çocuk, korku faktörü olmadan aile ilişkilerini ve kendi fikirlerini kurar, bu da çocuğun boyun eğmeden ilke, fikir ve politik yönelimler oluşturmasını sağlar.

### Eğitim Kurumlarının Etkisi

Çocuk büyüdüğü ailenin içinden aldığı politik farkındalık tohumlarını taşıyarak eğitime katılır. Okul, çocuğun başka bir dünyaya girmesini sağlayan alt bir aşamadır. Eğitim kurumları, özellikle ilkököl, bir bireyin hayatında bağlı olduğu ilk resmi kurum olarak kabul edilir. Daha da önemlisi, dünyanın birçok bölgesinde, aile üyelerini beşinci veya altıncı yıla ulaştıklarında çocuklarını göndermeye zorlayan mecburi bir araçtır.

Bu yolla birey siyasal sosyalleşme teknikleri ile karşılaşmaktadır. Ulus devletlerinin modernleşme sürecinde, devlete veya iktidara sadık vatandaşların yetiştirilmesi oldukça önemli bir hale gelmiştir. Bu noktada okullar ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla iktidar elitleri açısından okul, resmi ideolojinin üretilerek topluma empoze edildiği bir mekân hüviyetine kavuşmuştur<sup>30</sup>.

Birçok siyasal sistemde, eğitim kurumları aracılığıyla genç neslin sisteme sadık bir vatandaş şeklinde yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Bu sebeple resmi eğitim programları, siyasal bağlılıkla birlikte, siyasal bilgiyi iletmek ve vermek amacına hizmet etmektedir<sup>31</sup>.

Değerler ve görüşler kümesi olması bakımından her kültür, bireysel ve kolektif davranışlarını yönlendirerek toplum içinde, bireyler arasındaki ilişkiye dair bir tasavvur taşımaktadır. Her sömürgeci; kültürünün taşınması ve hegemonyasının genişlemesi amacıyla kolonileştirilen toplum içinde dayatmaya çalışması oldukça doğaldır. Fas, 1912 himayeden önce, zihinsel tecrit nedeniyle kültürel bir durgunluk içindedir.<sup>32</sup> Fas tarihinin bu döneminde, geleneksel bir eğitim sistemi öne çıkmaktadır. Çocuklar İslam dininin öğretilerine ek olarak Kur'an-ı Kerim'i ezberlemeye çalışmaktadır. Öğretmen genellikle cami imamı veya zaviye şeyhidir ve bu kurumlara küttâp denmektedir. Fransız ve İspanyol sömürgeciliği döneminde eğitim sistemi, Fransız ve İspanyolların o zamanlar

<sup>27</sup> Ventura, R. (2001). Family Political Socialization in Multiparty Systems. *Comparative Political Studies*, 34(6), 171.

<sup>28</sup> Hassan, K. (2004-2005). *Altanshiat Alsiyasiat Bialmaghrib (mn 1956 'iilaa 2003)*. Doktora Tezi Mohammed I University, Faculty of Legal, Economic and Social Sciences. Oujda, 11.

<sup>29</sup> İsrâ Sûresi Ayet 23-24.

<sup>30</sup> Akın, M. H. 2013. *a.g.e.* S, 119.

<sup>31</sup> Türköz, Ş. (2016). Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Kitle İletişim Araçları ve Sosyal Medyanın Rolü. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 101.

<sup>32</sup> Laroui, A. (1977). *Les origines sociales et culturel du nationalisme marocain*. Maspero, Paris.

okul inşa etmelerinden ötürü bazı gelişmelere tanık olmuştur. Yine bu himaye döneminde Fas'taki tahsil; Yahudiler, Faslı Müslümanlar ve Fransızlar arasında dini düzeyde tecrit temeline dayanmaktadır. Fransız himayesinde her öğrenci ve her sınıf için sağlanan kültür ve bilgi sunumu değişmiştir. Aynı zamanda o zamanlar seçkinler ve diğer Fas halkı arasında ayırım yaparak sosyal boyutta bir ayrımcılık siyaseti uygulanmıştır. Bu ayırım, bir sosyal hiyerarşinin yanı sıra eğitim hiyerarşisinin oluşmasıyla sonuçlanmıştır.<sup>33</sup>

Bağımsızlıktan sonra Fas okulları için kitaplara ve okul müfredatlarına atıfta bulunmak gerekirse, ilköğretim düzeylerinde de bu derslerin "milli eğitim" zihniyetini içerdiği anlaşılacaktır. Farklı seviyelerde öğrenciler siyasi semboller (kral, mahkeme, yargıç, bakan, komutan, polis, belediye, muhtar, şeyh...) ve sosyal içerikleri (baba ve anne, ebeveynlere, aile sistemine ve yaşamlarına, okula, öğretmene, öğreticiye itaat), dini konuları (cami adabı, Allah korkusu, dini bayramlar) edinmektedir. Fas'ta vatansever eğitim kitaplarının içeriğiyle, çocuklar için bir dizi sosyal, politik ve dini bilgi sağlanmakta ve özetleyeceğimiz bir dizi şu hedeflere ulaşmaya çalışılmaktadır.

- Çocuğun Allah'ı tanıma ve itaat etme, ebeveynlere itaat etme gibi bir dizi ahlaki ve dini eğitim bilgisi edinmesine olanak sağlamak.
- Kral, Fas bayrağı, Kraliyet ordusu ve Fas hükümeti gibi bazı kavram ve sembollerle anavatana ait olma duygusu geliştirmek.
- İnsani duygusunu geliştirmek, farklı inanç ve ırklardan insanları sevmeye ve onlara yardım etmeye uygun yetiştirmek.
- Çocuğa, devlet içindeki kamu düzenini kontrol etme mekanizmalarını bilmesini sağlamak için polis karakolu, mahkeme, belediye gibi bazı kurumları bilmesinin yanında polis, jandarma, şeyh ve gibi tanınması gerekli siyasi karakterler hakkında bilgi vermek.

Bu tür bir kitap, yani milli eğitim kitapları, otorite kavramı ve itaat ilkesiyle ilgili bir dizi politik içerik barındırmaktadır, çünkü bu ilkeler iki temel gösterge teşkil ederler.<sup>34</sup>

Ulusal eğitim ile ilgili bir dizi müfredatın incelenmesiyle politika sembollerinde bir gelişim olduğu gözlemlenmiştir. Bağımsızlıktan sonra basılan kitaplar, çocuğa kralın, halkın başkanı ve veliht prensin Kralın oğlu olduğunu tanıtmış ve bunlara Fas halkının itaat etmesi gerektiğini öğretmiştir. Bu öğretileri taşıyan müfredatta şunlar yer almaktadır:

Şimdiki Fas Kralı, ülkemizin sömürgecilikten kurtulma sebebi olan Majesteleri Kralı 5. Mohammed olup ülkeni yöneten, bakanlar ve başbakandan oluşan hükümet, hepsi Kralın emrindedir, hükümeti sevmeli ve emirlerine uymalıdır<sup>35</sup>. Çocuklara bağımsızlıktan hemen sonra öğretilen bu tür bilgiler verilirken 1991'de özellikle hazırlık ve ortaöğretim düzeylerinde yeni kitaplar basılmıştır. Onları gözden geçirdikten sonra, öğrencilerin daha önce aldıkları içerik türünde bir gelişim olduğu fark edilmiştir. Öğrencilerin politik farkındalık ve anlayışlarını geliştirmek için çok çeşitli bilgiler sunulurken, kapsadığı en önemli husus, demokrasi kavramıdır. Daha önce yayınlanan kitaplarla karşılaştırıldığında, politik farkındalığın yayılmasına katkıda bulunan önemli bir dizi siyasi fikir ve kavram içermektedir. Karşılığında öğrenciler demokrasiye, siyasi kurumların gelişmesine, sistem türlerine ve doğalarına dayanan bir dizi farklı konudan haberdar olmaktadır.<sup>36</sup>

Kurulan tüm Fas hükümetleri; değer, ilke ve siyasi fikirlerle yüklü milli eğitim müfredatı hazırlamak için çalışır. Böylelikle hak ve sorumluluklarını kavrayan öğrencileri rejime yaklaştırmak hedeflenir. Bu hedeften maksat, öğrenciler için politik rehberlik sağlamak ve onları iktidar sistemini kabul etmek için psikolojik olarak hazırlamaktır.

### **Dini Kurumların Etkisi**

İtaat ve sadakat ilkelerine bağlılık, sadece aileden değil, aynı zamanda dini kurumların ve ibadet yerlerinin oynadığı rolden kaynaklanmaktadır. Cami, Kilise gibi ibadet yerleri, kayda değer siyasal sosyalleşme

<sup>33</sup>Kulfirni, M. (2004-2005). *Altahwulat Alaijtimaieiat w Alnukhbat Alsiasiat Bialmaghrib*, Doktora Tezi. University of Mohammed V, Faculty of Legal, Economic and Social Sciences, Agdal-Rabat, s. 148.

<sup>34</sup>Hassan, K. (2004-2005). a.g.e, 123-124.

<sup>35</sup>Harakat, İ, (1958). Milli Eğitim Kitabı.

<sup>36</sup>Hassan, K. (2004-2005). a.g.e, 129.

kaynakları arasında sayılmaktadır. Bu durum, toplumdaki bireylerin davranışlarını yönlendirmeyi etkileyen dini değerlerin ve inançların aşılmasındaki önemli etkisinden ileri gelmektedir.

Fas toplumu; eskiden beri bir grup kültür ve etnik grupla ifade edilen bölünmüş bir yapıya sahipti. Aşiret mekanizmalarına tutunmuş çatışan kabile ittifakları ve asabiyetlerle temsil edilmişti. Fas toplumunun sosyal yapısı, toplumsal ve politik alanı kontrol etmeye çalışan bir dizi dini politik aktörün ortaya çıkmasıyla da ayırt edilmekteydi. Daha hassas bir çıkarımla Fas insanı yapısının tek bir gruptan değil, insani, politik, ekonomik ve dini sahaların farklı yönlerinden gelen çok çeşitli ilişkiler, etkileşimler ve çatışmalar açısından oluşan bir toplum olduğu söylenebilir.<sup>37</sup>

Fas'ta, çoğu Arap ülkesinde olduğu gibi İslam, önemli bir siyasi kültür kaynağıdır. Fas'ın resmi dini, İslam'dır, Sünni Maliki mezhebi esas alınmaktadır. İslam dininin Fas'taki siyasi kültürü şekillendirmede oynadığı rolü takip edildiğinde dinin iki etkisi olduğunu görülmektedir. İlk etki, dini kurumların camileri ve zaviyeleri kullanarak Fas'ı korumak ve savunmak için Fransız, İspanyol sömürgecilere karşı bir direniş kültürü geliştirmesine katkısıdır. Bu faaliyetle yabancı kültürlerle direnmek ve dini değerlere bağlı kalmak hedeflenmiştir. Din sayesinde tüm halk sınıfları sömürgecilik karşısında birleşmiştir. İkinci etki olarak dinin, geleneksel bir kültür aşılması ve modernliği bir dereceye kadar reddetmesidir. Fas'ta devletin oluşumunun başlangıcından bu yana, zaviye kurumu Fas Devleti'nin köklü bir unsuru olduğu için Fas Krallığı'ndaki siyasi kültürün özelliklerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Açık bir şekilde varlığını dayatan ve Fas toplumunun gerçeği tarafından üretilen, Hicri XI. / Miladi XVI. yy'de başlayan zaviyeler, Kur'an ve zikir öğretimi ile kalmamış, hasta olanların psikolojik rahatsızlığı ve tedavisiyle ilgilenmiş, ayrıca bir anlaşmazlığın taraftarları arasında, tahkim ve arabuluculuk yapmıştır. Toplumdaki geleneksel politik düzenin unsurları arasında, siyasi ve sosyal dengenin sağlanmasına dönük görevler yerine getirmiştir. Sultana yakın zaviyeler, şerif soylu hükümdarın hizmetinde ve otoritesini yerleştirmek amacıyla kullanılan araçlar olmuştur. Mütedeyyin muhaliflerin tarafsızlığını temin etmek yanında zaviyeler, devletle kavgalı kabileler ile sultanın ilişkilerinde arabuluculuğu da üstlenmiştir.<sup>38</sup>

Zaviye; insanlar arasında sembolik ilişkiler düzenlediği ve yönlendirdiği gibi onları yeniden kurmak için de çalışmaktadır. Bu bağlantıları, bir dizi aktif değerler merkezi, kaynağı, üreticisi ve dağıtıcısı olduğu yeni bir odak temelinde kurmaktadır. Fas toplumunun realitesinde şekillenen zaviye kurumu, tartışılmaz bir toplumsal gerçek olarak ortaya çıkmıştır. Aralarındaki uyumu korudukları sürece, şerif soylu Sultana hizmet etmiş ve el-Mahzen müessesenin politik hamlelerinde temel enstrüman olmuştur. Onun sayesinde yönetim, sosyal, siyasi, idari ve ekonomik dengeleri kurulmuş ve düzenlenmiştir. Böylelikle zaviyeler; kralın menfaatine çalışan ve onun direktiflerini yerine getiren bir kurum olarak Fas toplumunda önemli bir merkez sıfatını kazanmış, barış ve ateşkeste, ülkeyi ve kulları çevreleyen tehditleri ortadan kaldırmada, farklı köken ve soylardan insanların bir araya gelmesinde, ulusal bütünlüğün korunmasında çeşitli roller üstlenmiştir.

Fas'taki şerif soyundan gelen sultan/kral, kendi tarafında duran ve Fas'a siyasi istikrar sağlamak için lehine diplomatik hizmetler sunan zaviye kurumundan yardım almıştır, ancak el-mahzen kurumuna yönelik nispi bağımsızlığını korumaya çalışan başka zaviyeler de bulunmuştur. Bu zaviyeler zamanla bir baskı grubu ve siyasi otoritenin çekirdeği olur. Morsy, zaviyeleri el-mahzene karşı bir baskı grubu sayarken, Critz düşüncesinde olanlar bir siyasi otorite çekirdeği oluşturmaktadır. Michaux Bellaire ise tezinde, el-mahzen otoritesi ile zaviye arasında uyum faktörleri bulunmadığını söylemektedir.<sup>39</sup>

Yukarıdaki bilgilere bağlı olarak Fas'ta, zaviye kurumunun başlangıcından bugüne kadar sultan/kral ve toplumun geri kalanı arasında bir arabulucu işlevini üstlendiği gözlemlenmektedir. Fas toplumunun bazı bireyleri hala zaviye şeyhini, kutsal ve yüksek bir insan saymaktadır. Şeyhler, İslam dininin yöneticilere itaati düstur verdiğini beyan ederler. Bu durum, Fas'taki dini meşruiyet kaynağının, geleneksel biçimini sürmesinde ve şekillenmesinde doğrudan bir unsurdur.

Camiler, Fas'ta bireylerin değerlerinin ve siyasi fikirlerinin şekillenmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Bu cami imamları tarafından yapılır. Cuma ve dini bayramlarda vaazlarında ve tüm derslerinde yöneticilere boyun eğdiklerini ifade ederler. İtaatsizliği, yöneticiler sayesinde herkesin güvende olduğu bu ülkede çatışmayı ateşlemek isteyen bir anomali olarak görü. Onlara göre herkes yönetici kadroya itaat etmeli ve ona dua

<sup>37</sup> Bakur, A. (2001-2002). *Dawr almuasasat almalakiat fi 'iihilal altawazun fi almaghrib*. PhD thesis, Faculty of Law Agdal Mohammed V University, Rabat, 19.

<sup>38</sup> Bakur, A. (2001-2002). a.g.e, 130-131.

<sup>39</sup> Morsy, M. (1985). *Réflexion sur le système politique marocain dans la langue durèe historique*, in: *L'espace de l'Etat: réflexions sur l'Etat au Maroc et dans le tiers Monde*, Collection Différences, Rabat.

- Michaux-Bellaire, E. (1927). "Les confréries religieuses au Maroc". s. 81-86.



etmelidir. Fas toplumunun geniş bir kesiminin zihninde, siyasal fikirlerin oluşmasına katkıda bulunan bu fikirler, siyasal sistemin sahip olduğu her şeyi ve her yaptığını kabul etmeye ve bu sistemin ne ölçüde aktif olduğunu keşfetme çabalarının sürdürülmemesine yol açmaktadır.

### Siyasal Partiler ve Siyasi Kültürü Şekillendirme Üzerindeki Etkileri

Siyasal partilerin en önemli varlık nedeni iktidarda olmaktır ve iktidar olmak veya iktidar paylaşmak için çalışmaktadır<sup>40</sup>. Ayrıca siyasal partiler, siyasal kültürün taşıyıcılarıdır ve aynı zamanda siyasal kültürü en geniş yelpazede ileten ve yayan etkili bir mekanizma olarak kabul edilirler. Diğer taraftan siyasal partilerin, fertlerin sisteme katılımını artırıcı ve özendirici bir etkiye sahip olduğu belirtilmelidir. Bu bakımdan yönetime gelen siyasal partiler, eğitim kurumlarını kullanarak bireylerin belli bir siyasal kültür, tutum ve bilinç kazanmalarına yardımcı olarak, siyasal ortamı algılamalarını ve katılım göstermelerini sağlamaktadır. Ayrıca siyasal partiler, siyasal değerlerin, kalıpların ve inançların benimsenmesinde etkili olarak, bu yolla toplumsal bütünleşmeye de katkı sağlamaktadırlar<sup>41</sup>.

Fas'ta siyasi partilerin, Fransız himaye yönetimiyle yüzleşmek için ulusal bir bağlamdan kaynaklandığı görülmektedir. Bu nedenle Fas'taki siyasal partiler, kendisini belirli bir sosyal sınıfın ifadesi değil, kendisini tüm halkın temsilcisi olarak sunmuştur. Sömürgecilere karşı mücadelenin meşruiyeti ve direnişi, partinin yasallığının temelini teşkil etmiştir.<sup>42</sup>

Bununla birlikte, ilk partinin\* kurulmasından önce, Fas'taki siyasi sahnenin farklı bir görünümü vardı; çünkü o zamanlar toplum üyeleri ya kabile ya da bölgesel bağlantı etrafında şekillenmişti. Badiye/çöl sakinleri kabile bağlılığına, şehirde yaşayan bireyler ise bölgesel ilişkilere göre hayatını belirlemektedir. Darif, Fas'taki Siyasal partiler olgusu ve ulusal aidiyet duygusunun, Fransız korumasına karşı çıkmak için bölgesel bir bağlılık duygusu ile büyümeye başladığı bir dönemde ortaya çıktığı için doğal olmadığına inanmaktadır. Ona göre partilerin varlığındaki büyüme, konjunktürel bir büyümedir; çünkü Fas toplumunun orijinal duygusu bölgesel bağlılık hissidir. Bu nedenle Fas, 1956'da siyasi bağımsızlığa ulaşır ulaşmaz, bölgesel aidiyetin ulusal kimlik eski yerini almaya başlamıştır.<sup>43</sup>

Bu durum, kabile faktörüne büyük önem veren Fas toplumunun kültüründen kaynaklanmaktadır. İlgili cemiyette bölgesel ilişkiler, sosyal ve politik bağlılıkların tanımlanmasında önemli bir unsurdur. Zaviyeler ve siyasi partiler gibi siyasi nitelikteki topluluklar, genellikle bölgesel bir boyut ifade etmektedir. Dahası bölgesel kimliği ulusal kimlik pahasına güçlendirebilmektedir. Zaviyeler yöresel bağların-aidiyetlerin kökleştirilmesinde rol oynadığından siyasi partilerinin önemli bir kısmı zaviyelerden doğmuştur. Bu partiler, bölgesel aidiyetleri ve bağlılıkları esas almak yoluyla Fas siyasi sahnesinde varlıklarını sürdürebilmişlerdir.<sup>44</sup>

Fas'ta siyasi partilerin çoğu liderlerinin şahsiyetinin uzantısı-yansıması sayılmaktadır. Partiler, salt olarak yönetici kadronun siyasi görüşün uzantısı değildir, aynı zamanda onların belirleyici kişiliğinin yansımasıdır. Partilerin çoğu menşelerini oluşturan kabile veya bölge desteği sayesinde var olmaya devam etmektedir, zira onlar Batılı ülkelerdeki benzerlerinin aksine, kabile veya dini gruplaşmalarıdır. Bir kişi oy verdiğinde, belirli bir politik ya da ideolojik program için değil, kendi kabilesi ya da memleketlisi için oy kullanmaktadır; çünkü onun fikir, tutum ve değerlerini temsil edeceğini düşünmektedir.

Rézette, partiler hakkındaki görüşünde zaviyenin bir kopyası olduklarını vurgulamaktadır<sup>45</sup>. Hammoudi, partinin zaviye gibi olmadığını, ancak bir yapı olarak zaviyenin kompozisyonunun mistik alanda kristalleştirdiğini/belirdiğini ve daha sonra ülkenin tamamını kapsayacak düzeyde genelleştirdiğini savunmaktadır. Bu

<sup>40</sup> Şener, T., Çağlar, N. (2020). *Genç Seçmenlerin Siyasete Olana İlgileri ve Siyasal katılım Açısından Kümelermeleri Üzerine Bir Araştırma*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 10(2), s. 515.

<sup>41</sup> Türköz, Ş. (2016). a.g.e, 102.

<sup>42</sup> Eayaash, M. (2007-2008). *Althaqafat Alsiyasiat lil'ahzab Almaghribiat 'ahzab Alkutlat Aldiyumuqratiat Namudhaja. 1992-2002*, PhD thesis, Faculty of Law Agdal Mohammed V University, Rabat, P. 5.

\* Fas'ta ilk siyasi parti 11 Ocak 1944'te kuruldu, partinin adı "*Istiklal Partisi*"dir.

<sup>43</sup> Darif, M. (1988). *Muhawalat fi tashkhis almawruth alsiyasii bialmaghrib*. Casablanca: Manshurat Almajalat Almaghribiat Laeilm Alaijtimaie Alsiyasii, (5). 91.

<sup>44</sup> Darif, M. (1998). *Alhaql Asiyasii aAlmaghribii Al'asyilat Alhadirat w Al'ujubat Alghayibat*. Casablanca: Manshurat Almajalat Almaghribiat Laeilm Alaijtimaie Alsiyasii, 115.

<sup>45</sup> Rézette, R.. (1955). *Les Partis Politiques Marocains*, Paris Armand Colin.

yaygınlık otoriter siyasetin başarısının nedenidir. Parti ise politik elitlerin elinde, Kral 5. Mohammed'in öncülüğünde sömürgecilerle mücadele için kurulmuştur <sup>46</sup>.

Fas politik sistemine, özellikle de 1956'da bağımsızlık kazanmasından sonraki döneme ve bugüne bakıldığında devlet kavramının doğduğu mirasın Faslıların zihniyetine hakim olduğunu ve Fas'ın gidişatını büyük ölçüde etkilediği kabul edilir. Bu mirasın Faslıların zihniyetini kontrol altında tuttuğu ve Fas vatandaşının siyasi sosyalleşmesini büyük ölçüde etkilediği görülmektedir. Miras kalan unsurlardan en belirgin olanı, gerçek bir siyasi gelişmenin başarılmasını engelleyen Fas toplumunda, hala yaygın olan sadakat, boyun eğme ve itaat kültürüdür. Fas siyasi tarihi, siyasi partilerin doğuşuna Fransa himayesi döneminde tanıklık etmiştir. Bu bağlamda partiler bağımsızlık elde etmek için kraliyet kurumuyla birlikte düşmana karşı mücadele etmiştir, ancak yine de siyasi meşruiyetteki sarayla yarışmamıştır<sup>47</sup>. O dönemde Kraliyet kuruluşu, siyasi örgütü, sosyokültürel yapıyı değiştirecek değerler üretmek yerine bütünüyle bu kültürün bir uzantısı haline getirmeye çalıştığı için, parti kurumu ile mücadelesini, bağımsızlık öncesinde geleneksel siyasi kültürü hâkim kılmak lehine çözmüştür. Kraliyet, Remy Leveau'ya göre, muhafazakâr stratejileri benimsemeye ve parti yapısının parçalanmasını teşvik etmeye başvurmuştur. Kırsal bölgelerle ittifaklarla ulusal partileri yerel ve idari elitler ağı aracılığıyla denetleyerek çiftçilerin, "Fas tahtını koruması için" bir dizi metodolojik adım izlemiştir. Kırsalda iktidar desteğiyle yürütülen devrimler, İstiklal Partisi'nin idari ve siyasi denetimini belirleyecek kanuni bir çerçeve konmasını başarısız kılmıştır.<sup>48</sup>

Fas'ta çağdaş siyasi parti sahnesi, çoğulcu mozaikle karakterize edilir. Faslı vatandaş, bu siyasi partilerin programlarına baktığında içeriğinde kaybolmaktadır. Mevcut aşama için en uygun projeyi nasıl seçeceğini bilememektedir. Siyasi arenada yer alan çok sayıda siyasi partinin varlığı, rekabete sokan tutum, algı, programların ve projelerin çeşitliliği ve farklılıkları manasına gelmemektedir. Siyasi sistemin çıkarına ve toplumun çıkarına hizmet eden olumlu sonuçlara yol açmamaktadır. Daha ziyade, Darif'in dediği gibi "siyasi kışla" olarak kabul edilir. Bu partilerin yapıları içinde görünürde demokrasi yoktur. Yapıları içinde belirli bir derecede demokrasi bulunmayan partiler bunu toplumun üyelerini çerçeveleyen ve bireylerin siyasi fikirlerini ve iktidardaki siyasi sistem hakkındaki görüşlerini oluşturmalarına yardımcı olan birincil rollerini nasıl oynayabilir sağlayabilir? <sup>49</sup>

Fas siyasi sahnesi geleneksel yaklaşımı korumak isteyen taraflar ile modernleşme eğilimi olan tarafların varlığıyla karakterize edilmektedir, ancak bu iki taraf da açıkça tanımlanmış bir politik çoğulculuk veya parti çoğulculuğu ortaya çıkmasına izin veren politik özgürlük alanının dar veya kısıtlı olmasından muzdariptir. Dolayısıyla Fas'taki siyasi partiler, ulusal politikayı belirlemede ve katılımcı bir siyasi kültürün yaratılmasına ve yayılmasına katkıda bulunan güçlü bir siyasal sosyalleşme sürecinin aktive edilmesinde sürekli olarak ikincil bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, Kral 6. Mohammed döneminde kamusal özgürlükler, yeni güç kavramı ve yaşam yaratma arayışı yoluyla iktidar kavramının gelişimi söz konusudur. Siyasi sistemin şahit olduğu gelişmelere rağmen, olumsuz uygulamalardan kurtulmak mümkün olmamıştır. Faslı birey siyasi kültürünü önemli ölçüde ilerletmemiştir. Bunun nedeni, kraliyet ve el-Mahzen kurumunun uygulamaları ve siyasi davranışlarının hala mevcut ve Fas zihniyetine gömülmüş olmasıdır. Ayrıca, kamu yararını gözetmek yerine kişisel çıkarların öncelenmesi veya bölgesel bağlılıktan kaynaklanan temelsiz taraftarlık ifade eden davranışlar, hala Fas'ın halk kültürüne egemendir.

## Medyanın Siyasi Farkındalığı Şekillendirme Üzerindeki Etkisi

Medya, kamuoyunu bilgilendirmek için bir dizi önemli hizmet sunmaktadır, çünkü ister ülkede ister dünyada olsun, çevrede olup biteni takip etmek için vazgeçilmez yöntemlerden biri olarak kabul edilmektedir. Medya geleneksel ve modern olarak iki sınıfa ayrılmaktadır: Geleneksel medya ile TV ve radyo, modern medya ile Facebook, Twitter ve Instagram gibi sosyal medya siteleri anlatılmaktadır. Ayrıca resmi medya ve gayri resmi medya şeklinde bir kategorizasyon vardır. Devlet ve hükümete bağlı iletişim kurumları resmi medya, herhangi bir devlet kurumuna tabi olmayan kuruluşlar ise özgür veya bağımsız medya olarak adlandırılmaktadır.

Siyasi sosyalleşme sürecinde; bireye bilgi sağladığı ve siyasi değerlerinin oluşmasına, sağlamlaşmasına katkıda bulunduğu için önemli bir rol oynamaktadır. İleri toplumlarda medya artık geniş ölçüde bir varlığa sahiptir. Yöneticiler tarafından yayınlanan siyasi kararlarla ilgili bilgileri kitlelere aktarmak için kullanılmakta, benzer

<sup>46</sup> Hammoudi, A. (2001). *Maitres et Disciples: Genèse et Fondements des Pouvoirs Autoritaires dans Les Sociétés Arabes*, Paris, Maisonneuve et Larose.

<sup>47</sup> Hassan, K. (2004-2005). a. g. e, 204.

<sup>48</sup> Leveau, R. (1984). *Aperçu de l'évolution du système politique marocain depuis vingt ans. Maghreb Machrek: Monde Arabe*, (106), 7-36.

<sup>49</sup> Alfarak, A. (2008). *Ahat Almashhad Alsiyasi Almaghribi*. Majalat Manar Alhuda. (10), 28.

şekilde, kitlelerin talepleri ve tepkilerine dair bilgileri idareci ve entelektüellere ulaştırmaktadır. Bu sürekli bilgi akışı yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya doğru yürürlükte olan siyasal kültürü doğrulamaya çalışmaktadır.<sup>50</sup>

Medya, herhangi bir toplumda bireylerin siyasi kararlarını etkileyen en önemli faktörlerden biri olarak kabul edilir. Özellikle iletişim ve medyadaki teknolojik gelişmelerle birlikte bilgiye erişim kolaylığı ve buna bağlı olarak bilgiye erişim oranındaki artış, vatandaşların politik konulardaki bilgi düzeylerini de artırmıştır. Özellikle teknoloji kullanım oranı yüksek olan gençler arasında bilgiye erişim daha da yüksektir. Bunun seçmenin davranışını doğrudan etkilediği söylenebilir.<sup>51</sup>

Medyanın birçok rolü vardır, ancak bu konuda bizim için bu bağlamda önemli olan medyanın bireylerin sahip olduğu siyasi fikirler üzerindeki etkisidir. Bu araçlar, Faslı bireyler arasında politik farkındalığın oluşmasına katkıda mı bulunmaktadır yoksa tam tersine bu farkındalığın ve gelişiminin ilerlemesine engel mi olmaktadır?

Shaqeer'e göre; Fas medyasının yazılı, işitsel veya görsel olması fark etmeksizin çeşitli tezahürlerindeki gelişimi, kraliyet kurumunun politik alanın geri kalanıyla ilişkisini işaret eden gelişmelerle bağlantılıdır. Avrupa sömürgeciliğinin Fas'a girmesinden bu yana medya, kralın şahsında iktidarın kişiselleştirilmesi ve sürdürülmesinde önemli bir vazife ifa etmiştir.<sup>52</sup>

Himaye döneminde (1912-1956), Kral 5. Mohammed'in portresi geniş çapta yayılmış, ardından Kral, resminin tüm Fas evlerinde asılmasını emretmiştir. Bu görüntünün o zamanlar Fas toplumunun zihninde büyük bir etkisi olmuş ve bundan ürken Avrupalı güçler, Kral 5. Mohammed'in resmini kaldırmak için evlere baskınlar yapmıştır. Sömürge kuvvetlerinin bu hareketi kralın, Faslılar yanındaki meşruiyetini güçlendirmiş; ayrıca Kral 2. Hassan, resimlerinin ve konuşmalarının radyo ve televizyon medyasında yer almasını çok önemsemiştir. Kral 2. Hassan, sadece görüntülerini ve siyasi konuşmalarını televizyonda yayınlamakla kalmamış, aynı zamanda Kraliyet Kurumunun dini, askeri hem de güvenlik yetkilileri üzerindeki hükümdarlığının yanı sıra, medya kanallarının edinilmesi ve yakından ve günlük olarak takip edilmesini istemiştir. Onun devrinde Enformasyon Bakanlığı kurulmuş ve Başbakan İdris Al-Basri'nin emriyle İçişleri Bakanlığı ile ilişkilendirilmiştir. Sonuç olarak, İçişleri Bakanlığı çalışanları ve valileri arasından radyo ve televizyon yöneticileri atanmıştır.<sup>53</sup>

Kraliyet; bu mekanizmayı, altmışlı yıllarının başından itibaren, halka hitap etmek için kullanmada ön plana çıkarmıştır. Radyo/televizyon yayıncılığı; esas olarak kraliyet resepsiyonları, kralın faaliyetleri ile ilgili çeşitli kararname ve törenleri iletmek için seferber olmuştur. Kralın projeleri açması, bakanlık konseylerinin yönetimi, hükümet oluşumlarının veya konsey üyelerinin atanması, ülke içindeki ve dışındaki hareketler, basın tarafından iletişim olarak kullanılmıştır.<sup>54</sup>

Kral 6. Mohammed döneminde, radyo ve televizyon sektörü, birkaç bölgesel ve özel radyo istasyonu oluşturulmasına ek olarak dokuzdan fazla sayıda resmi televizyon kanalının açılması gibi önemli gelişmelere tanık olmuştur. Bu önemli gelişmeler, kraliyet kuruluşunun medyaya hâkim olmasına güç kazandırmıştır. Monarşinin merkezileşmesini sağlamak için siyasi bir araç olan görsel-işitsel basın; politik ve dini meşruiyetini güçlendiren bir mekanizma işlevi görmektedir. Kraliyet Enstitüsü; Kraliyet Kurumunun Fas'taki siyasal alandaki hakimiyeti doğrultusunda, görsel-işitsel medyaya büyük önem vermiştir.<sup>55</sup> Bu önem, Kral 5. Mohammed'in sürgünden dönmesiyle, bağımsızlık döneminin başlangıcında yaptığı ilk konuşma radyo kanallarında yayınlanarak kanıtlanmıştır.

Fas'taki bazı bölgelere Kral'ın yaptığı ziyaretlerde, Krala tahsis edilen resepsiyonlara odaklanılmış, üst düzey devlet adamlarının ve yerel elitlerin görüntüleri sunulmuş ve Kralın elini öpmek için hükümet üyelerinin sıraya dizildiği sahnelere yer verilmiştir. Kralın şahsında iktidarın yoğunlaşmasına yol açan tüm törenleri bildiren yazılı ve görsel medyaya ek olarak, bütün haber bültenleri kraliyet faaliyetleri hakkında konuşmakta ve hazırladıkları haber metinlerinde bu duruma öncelik vermekte ve detaylar üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda kraliyet kurumunun; 2002'de görsel ve işitsel basını denetleyen, bir Görsel-İşitsel İletişim Yüksek Kurumu oluşturulması hususundaki rolüne değinmek gerekmektedir. Bu kurum kraliyeti destekleyici bir yapı olarak inşa

<sup>50</sup> Hassouna, N. *Dawr Al'ielam fi Altanshiat Alsiyasia*, 7. <https://www.academia.edu/8813820/>

<sup>51</sup> Şener, T., Çağlar, N. (2020). a.g.e. 517.

<sup>52</sup> Shaqeer, M. (01.Nisan.2018). *İhtikar Alsultat w Al'ielam Yasumu Alnizam Alsiyasii fi Almaghrib*. Hespres Gazetesi.

<sup>53</sup> a.g.e.

<sup>54</sup> Al-Amri, S. E. (28 décembre 2017). *Au Maghreb, la Révolution dans les Médias est Encore a Venir*, Orientxxi magazin

<sup>55</sup> Shaqeer, M. (01.Nisan.2018). a.g.e.

edilmiştir. İlgili müessese, krallığın doğrudan etkisi altındadır, söz konusu durum kralın başkan ve dokuz üyeden dört asil üye seçme hakkıyla temsil edilmektedir.<sup>56</sup>

Görsel-işitsel medyanın, Fas toplumunun üyeleri arasında iktidar rejiminin siyasi meşruiyetini savunmaya çalıştığı bir dizi siyasi fikir ve eğilim yükleyerek siyasi farkındalık oluşturma etkisi başlar. Fas'ta internet yavaş yavaş seçim kampanyalarında adayların ve siyasi partilerin yararlanabileceği bir medya aracı olarak önemli bir rol oynadığı görülür. İnternet ve sosyal medya sitelerinin bu büyük yayılımı ile bağlantılı olarak, çok sayıda siyasi parti, seçim kampanyalarının organizasyonunun geleneksel şekillerini bırakmaya ve Facebook Twitter ve YouTube gibi sosyal ağları kullanarak sanal mecraları esas almaya yönelir. Bu tercih Faslıların, özellikle de sosyal medya ile daha yüksek etkileşimdeki gençlerin üzerinde olumlu bir tesir yapmasıdır. Faslı gençler, sosyal paylaşım siteleri aracılığıyla yapılan seçim kampanyalarını daha değerli kılan yönlerin sansür kısıtlamalarının uygulanmaması olduğunu düşünmektedir. Buna ek olarak, gençler aracılığıyla, belirli partilerin boykot edilmesini ve genel olarak seçim boykotunu gerektiren seçim kampanyaları başlatabilmektedir.

Sosyal ağ siteleri; politik, ekonomik, kültürel ve siyasal kararlar yapımı sürecine müdahil olması için, sivil toplum örgütlerini güçlendirmek ve desteklemek, duyulabilir bir ses ve etkiye sahiptir. Yeni bir aktör haline gelen internet ve sosyal medyaya dayalı modern iletişim araçları, Fas politik sahnesinde güçlü bir görünüm ve karşılığa sahip olmuştur.

Modern medyanın en önemli avantajlarından biri de bağımsız gazetecilerin yükselişine kapı açmasıdır. Hükümetlerin iş ve hesap verebilirliği üzerinde denetim olasılığı sunması, onların politikalarını değerlendirme ve kararlarını değiştirmeye ya da kalıcı olarak iptal etmeye zorlama fırsatı vermesi gibi hususlar bulunmaktadır. Birçok kişi, modern ve sosyal medyadan elde ettikleri bilgi ve kültürün, insan hakları felsefesini ve demokratik ilkeleri savunduğunu düşünür. Bu da küresel vatandaşlığın gerçekçi ve somutlaşmış örneği olduğunu düşünmektedir. Kamuoyunun yönetimi ve yönlendirilmesi sürecinde geleneksel medya ve siyasi otoritelerle rekabet eden beşinci bir otorite sayıldığından modern medyanın siyasi mühendislikte önemli yansımaları vardır. Bu yansımaların en önemlisi bireylerin; iktidar karşısında etkinliğini güçlendirerek vatandaş ve otorite arasındaki güç dengesinde bir değişiklik yaratmıştır. Bu etkinlik iki ana biçim alır ve ilk biçim, bireylerin bilgiye erişme kabiliyeti ile ilgilidir. Bilgiye sahip olanların bir miktar otoritesi vardır; çünkü belirli bir tesir oluşturmak kapasitesine sahiptir. Bu araçlar, siyasi, ekonomik ve sosyal sistem hakkındaki görüşlerini ifade etme imkanı tanınan sıradan bireyi politik bir savaşçı haline getirmiştir. Dış ülkeleri; sürekli olarak, sosyal medya ve internet otoritesi tarafından desteklenen, kamuoyu baskısıyla karşı karşıya bırakmıştır. Bireyin siyasi kurumun politikalarını ve kararlarını etkileyen etkili bir izleme ve yönlendirme aracına dönüşmesini sağlamıştır.<sup>57</sup>

İkinci biçime gelince; modern medyanın, sıradan Faslı topluluk üyelerini, fikir ve bilgi alışverişiyle ve paylaşım yoluyla siyasi harekete katılmaya zorlaması gerçeğine dayanmaktadır. Böylelikle bireylerin mevcut siyasi otoriteye karşı güçlü unsurları birleşmiştir. Gerçek şu ki, bireyin otorite korkusu engellerini ve daha önce kendisine uygulanan kısıtlamaları aşmasıdır. Psikolojik durumunda önemli bir değişiklik kabul etmekte, bir umutsuzluk ve korku halinden bir etkinlik ve umut durumuna geçişi anlamına gelmektedir.

Bu başlık altındaki sonucumuzda; medyanın geleneksel ya da modern biçimleriyle Fas toplumunun siyasi kültürünü şekillendirmede büyük rol oynadığı söylenebilir. Radyo ve televizyondan oluşan geleneksel medyaya gelince, Kraliyet kurumu bağımsızlıktan bugüne kadar onları sürekli kontrol ve denetim altına almak için çalışmıştır. Bu araçlar Kraliyet kurumunun ana ve temel destekçileri olarak görev yapmış, bahsedilen kuruluş, bu araçları kanatları altında tutmaya gayret etmiştir. Modern medyanın ortaya çıkmasıyla medya hakimiyetini yitiren Kraliyet, medya konuşmalarını, eylemlerini, stratejilerini ve hedeflerini savunan destek grupları oluşturarak bu gelişmeye ayak uydurmayı hedeflemiştir. Bu gruplar, Kraliyet Enstitüsü tarafından yayımlanan siyasi mesajları ve fikirleri öğretmektedir. Öte yandan, modern medyanın geniş bir toplum grubunun düşüncesini korkusuzca ifade etmesine izin vermesinden ötürü, söz konusu platformlarda değişik siyasi entelektüel akımlar yer bulmaktadır. Farklı görüş bildiren insanların çoğu, telefonlarının veya bilgisayarlarının ardında ve kişisel kimliklerini açıklayan birkaç kişinin öncülüğünde olayları değerlendirmektedir. Yeni iletişim ve basın biçimleri, geleneksel medyadan etkilenen kişilere düşünme, analiz etme ve karşılaştırma fırsatı vererek muhtelif politik fikirler ve eğilimler oluşturma ve tanıma imkanı sağlamıştır.

<sup>56</sup> Al-Amri, S. E., a.g.e.

<sup>57</sup> Alhilwi, T. A. (2019). Dawr Al'ielam Aljadid fi Almusharakat Alsiyasiat Namudhaj Almamlakat Almaghribiat, Majalat Aldirasat Al'ielamiyat. *Arab Democratic Center Berlin, Germany*, (6), 339-344.

## Sonuç

Siyasal sosyalleşme; bireylerin çocukluğundan itibaren etkileşime girdiği siyasal ve sosyal kurumlar vasıtasıyla siyasal kültürünün şekillendirilmesi veya oluşturulması sürecidir. Dolayısıyla siyasal sosyalleşme ile siyasal kültür birbirleriyle ilişkili kavramlar olup, siyasal sosyalleşme siyasal kültürü ortaya çıkarmaktadır.

Siyasal sosyalleşmenin siyasal kültürü şekillendirilmesi ve inşa etmesi üzerinde durulurken beş etken göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlar aile, eğitim kurumları, dini kurumlar, siyasi partiler ve medyadır. Bahsi edilen etkenlerin her birinin çocukluk döneminden itibaren bireylerin siyasi ilke ve fikirlerinin şekillenmesinde ve siyasal sosyalleşme sürecinde etkili olduğu belirtilebilir. Bu beş etkenden bireyin siyasi ilke ve fikirlerini en fazla etkileyen, ileride siyasi tercihleri üzerinde rol oynayan kurumun aile olduğu belirtilmektedir. Fas'ın sosyal yapısında aileye atfedilen önem dikkate alındığında bu durum daha açıklayıcı olmaktadır. Çünkü aile toplumsal kültürün aktarımında çocuğun ilk etkileşime girdiği alandır. Aile içerisindeki siyasal söylem, fikir ve sohbetlerin etkisiyle çocukta geleceğe dair bir siyasi yatkınlık oluşmaya başlar. Daha sonra ise eğitim hayatına atılan bireylerin siyasal sosyalleşmesi üzerinde eğitim kurumlarının etkisi başlamaktadır. Eğitim kurumları gerek dünyada gerekse Fas'ta devlet ideolojisinin aktarımının sağlandığı, genellikle iktidardakiler tarafından topluma uyumlu vatandaş yetiştirmede kullanılan bir araçtır. Eğitim kurumlarında belli bir ideoloji doğrultusunda eğitim alan bireyin hayatının ilerleyen dönemindeki siyasi fikir, ilke ve tercihleri şekillenmektedir. Eğitimin bu yönü toplumu tek tipleştirilmeye ittiği gerekçesiyle eleştirilmektedir.

Fas'ta bireylerin siyasal sosyalleşme sürecinde dini kurumların etkisi de göz ardı edilmemelidir. Çünkü Fas siyasi tarihinde, dini görevini yerine getirdiği kurumların ya zaviye ya da cami olduğu görülmektedir. Dini vaazlar ve İslami öğretiler aracılığıyla her zaman siyasi sistemin destekleyicisi ve hizmetindedir. Dolayısıyla dini kurumların siyasetten soyutlanmış bir şekilde görevlerini icra ettiklerinden bahsedilemez. Özellikle dini hassasiyeti olan bireylerin siyasal tercihlerinde dini kurumların ve dini önderlerin açıklamaları ve eğilimleri etkili olmaktadır.

Bireylerin siyasal tercihleri, ilke ve fikirleri üzerinde etkili olan diğer bir etken ise siyasal partilerdir. Siyasal partiler, savundukları ideoloji, söylemleri, parti tüzükleri, siyasal olaylar karşısındaki tepki ve tutumları ile toplumun siyasal eğilimlerini pekiştirme ya da değiştirme kabiliyetine sahiptir. Fas'taki partilerin Fransız işgaline direnerek kazandıkları tarihi anlamda bir meşruiyetleri vardır. Rahmetli Kral V. Muhammed 1956'da bağımsızlığın kazanılmasına katkıda bulundu. Bu dönemde en önemli siyasi düşünce olan "milliyetçilik" in oluşmasına katkıda bulunmuştur. Fas'ta partilerin tarihsel gelişimi sırasında, partilerin bazen kendilerinden beklenen rolü yerine getirdikleri, bazen de asıl rollerinden saptıkları belirtilmektedir. Bununla birlikte, Faslıların fikirlerini ve siyasi yönelimlerini etkileyen en önemli kurumlardan biri olmaya devam etmektedir.

Diğer taraftan teknolojinin gelişmesiyle birlikte medyanın bireylerin hayatında inkâr edilemez bir yerinin olduğu bir gerçektir. Bu durum insanların siyasal fikirlerinin şekillenmesine de yansımaktadır. Fas'ta uzun bir süre geleneksel medyanın Faslıların siyasi zihniyeti üzerindeki kontrolüne rağmen. Ancak modern medyanın ortaya çıkması ve yaygınlaşması, bireylerin görünürde olmayan yeni açılara açık olmasına katkıda bulunmuştur.

Konu olarak ele alınan tüm bu unsurlar veya kurumlar; Faslı bireylerin siyasal bilinci, fikir ve ilkeleri üzerinde rol oynayarak siyasal kültürün şekillendirilmesi ve inşasına hizmet etmektedir. Bireylerin yaşamları boyunca onlara eşlik eden bu müesseseler, siyasal sosyalleşme sürecini yürüten unsurlar olarak kabul edilir. Bu unsurlar bireylerin veya kurumun türüne ve oynadığı role göre çeşitlilik sergilemektedir. Politik uyum ve istikrara yol açan birleşik bir siyasal kültür oluşturmak için, bu unsurlar arasında koordinasyona ihtiyaç duyulduğunu belirtmek gerekmektedir. Siyasal sosyalleşmenin herhangi bir toplum üyelerinin siyasal kültürünü şekillendirmede önemli bir faktördür, ancak tek faktör olarak kabul edilmez; çünkü tarihsel, siyasal, sosyal ve ekonomik olan bir dizi başka faktörler de vardır.

## Kaynakça

- Akın, M. H. (2013). *Siyasallığın Toplumsal İnşası-Siyasal Toplumsallaşma*. Konya: Çizgi Kitabevi, 119.
- Al-Amri, S. E. (28 décembre 2017). *Au Maghreb, la Révolution dans les Médias est Encore a Venir*, Orientxxi Magazin
- Alfarak, A. (2008). Ahat Almashhad Alsiyasi Almaghribi. *Majalat Manar Alhuda*, 1(10), 28.
- Alhilwi, T. A. (2019). Dawr Al'ielam Aljadid fi Almusharakat Alsiyasiat Namudhaj Almamlakat Almaghribiat, *Majalat Aldirasat Al'ielamiat. Arab Democratic Center Berlin, Germany*, (6), 339-344.
- Alkan, T. ve Ergil, D. (1980). *Siyaset Psikolojisi*. Ankara: Turan Kitabevi. S. 7.
- Almond, G., Verba, S. (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy In Five Nations*. New Jersey: Princeton University Press. S. 17-19.
- Almond, G.A. (1987). "Politische Kultur-Forschung-Rückblick und Ausblick", Berg Schlosser, Dirk Schissler, Jakob (1987), Politische Kultur in Deutschland; Bilanzund Perspektiven der Forschung, Opladen: Wetsdeutscher Verlag, P. 29-34.
- Altındal, A. (1982). *Siyasal Kültür ve Yöntem*. İstanbul: Havass Yayınları.
- Bakur, A. (2001-2002). *Dawr almuasasat almalakiat fi 'iihilal altawazun fi almaghrib*. PhD Thesis, Faculty of Law Agdal Mohammed V University, Rabat, 19.
- Berger, A. A. (Ed.). (1989). *Political Culture And Public Opinion*. Transaction Publishers, s. 2.
- Ceran, İ. (2012). *Fas Tarihi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çakıcı F.O. (2016). Osmanlı'dan Türkiye'ye Siyasal Miras: Türk Siyasal Kültürü Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 9.
- Çalışkan, K. (2017). Siyasal Kültür Teorisi: 'The Civic Culture' ve Eleştirisi'. *Amme İdaresi Dergisi*, 50(1),28
- Çalışkan, K. (Eylül 2016). Siyasal Kültür: Yeni Yaklaşımlara Genel Bir Bakış. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 4(2), 23.
- Çetin, H. (2003). *İnsan ve Siyaset: Siyasetin Psikolojik Temeli*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 73.
- Darif, M. (1988). Muhawalat fi tashkhis almawruth alsiyasii bialmaghrib. *Casablanca: Manshurat Almajalat Almaghribiat Laeilm Alaijtimae Alsiyasii*, 1(5), 91.
- Darif, M. (1998). *Alhaql Asiyasii aAlmaghribii Al'asyilat Alhadirat w Al'ujubat Alghayibat*. Casablanca: Manshurat Almajalat Almaghribiat Laeilm Alaijtimae Alsiyasii, 115.
- Dawson, R. Dawson, K. Pruitt, K. (1990). *Altanshiat Alsiyasiat: Dirasat Tahliliat* (Çev: Mustafaa Eabd Allah 'Abu Alqasim Khashym, Mohammed Zahid Mohammed Bashir Almaghribi. Manshurat Jamieat Qariuns. Tunus, 61.
- Duverger, M. (1982). *Siyaset Sosyolojisi*. (Çev. T. Şirin), 5. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları. S. 90.
- Erzen, M.Ü. ve Yalın, B.E. (2011). *Siyasal Kültürün Temel Paradigmaları Üzerine: Kültürden, Siyasal Toplumsallaşma, Örgütlenme ve Katılma Süreçlerine Yansyanlar*. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(41), 53.
- Göktaş, M. (2009). *Türkiye'de Siyasal Kültür ve Anayasa Yapım Sürecine Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar. S.10.
- Görmez, K. (1997). *Kent ve Siyaset: Bir Metropol Alanda, Kentleşme/Kentlileşme Düzeyi İle Siyasal Kültür ve Siyasal Davranış İlişkileri Üzerine Bir Araştırma (Ankara Örneği)*. Birinci Baskı. Ankara: Gazi Kitapevi, S. 26.
- Hammoudi, A. (2001). *Maitres et Disciples: Genèse et Fondements des Pouvoirs Autoritaires dans Les Sociétés Arabes*, Paris, Maisonneuve et Larose.
- Harakat, İ. (1958). Milli Eğitim Kitabı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Hassan, K. (2004-2005). *Altanshiat Alsiyasiat Bialmaghrib (mn 1956 'ilaa 2003)*. Doktora Tezi Mohammed I University, Faculty of Legal, Economic and Social Sciences. Oujda, 11.
- Hassouna, N. *Dawr Al'ielam fi Altanshiat Alsiyasia*, 7. <https://www.academia.edu/8813820/>
- Huntington, S.P., Dominguez, J.I. (1995). *Siyasal Gelişme*. (Çev. E. Özbudun), Ankara: Siyasi İlimler Derneği Yayınları. S. 20.
- Eayaash. M. (2007-2008). *Althaqafat Alsiyasiat lil'ahzab Almaghribiat 'ahzab Alkutlat Aldiymuqratiat Namudhaja. 1992-2002*, PhD thesis, Faculty of Law Agdal Mohammed V University, Rabat, P. 5.
- Kaplan, İ. (1999). *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi*. İstanbul: İletişim Yayınları, S.14.
- Kışlalı, A.T. (1987). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları. S. 105.
- Kulfirni, M. (2004-2005). *Altahawulat Alaijtimaeiat w Alnukhbat Alsiyasiat Bialmaghrib*, Doktora Tezi. University of Mohammed V, Faculty of Legal, Economic and Social Sciences, Agdal-Rabat, s. 148.
- Laroui, A. (1977). *Les origines sociales et culturel du nationalisme marocain*. Maspero, Paris.
- Leveau, R. (1984). Aperçu de l'évolution du système politique marocain depuis vingt ans. *Maghreb Machrek: Monde Arabe*, (106), 7-36.

- M.Sait Doğan. (13 Eylül 2011). *Sosyalleşme, Sosyal, Değişme ve Siyasal Sosyalleşme*. Dergi Park sosyoloji konferansları, s.39.
- Michaux-Bellaire, E. (1923). *Les confréries religieuses au Maroc: Conférences faites au Cours de perfectionnement*. Impr. officielle.
- Milburn, M.A.(1998). *Sosyal Psikolojik Açidan Kamuoyu ve Siyaset*, Çev: Ali Dönmez ve Veli Duyan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, s.80.
- Morsy, M. (1985). *Réflexion sur le système politique marocain dans la langue durée historique*, in: *L'espace de l'Etat: réflexions sur l'Etat au Maroc et dans le tiers Monde*, Collection Différences, Rabat.
- Rézette, R.. (1955). *Les Partis Politiques Marocains*, Paris Armand Colin.
- Shaqeer, M. (01.Nisan.2018). *'İhtikar Alsultat w Al'ielam Yasumu Alnizam Alsiyasii fi Almaghrib*. Hespess Gazetesi.
- Sitembölükbaşı, Ş. (1997). “Siyasal Kültür”ün Kavramlaştırılmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2), 254.
- Şener, T., Çağlar, N. (2020). Genç Seçmenlerin Siyasete Olana İlgileri ve Siyasal katılım Açısından Kümelenmeleri Üzerine Bir Araştırma. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(2), 515.
- Türköne, M. (2006). *Siyasi Kültür*. Ankara: Lotus Yayınevi. S.237.
- Türköz, Ş. (2016). Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Kitle İletişim Araçları ve Sosyal Medyanın Rolü. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 101.
- Ventura, R. (2001). Family Political Socialization in Multiparty Systems. *Comparative Political Studies*, 34(6), 171. <https://doi.org/10.1177/0010414001034006004>
- Yolcu, T. (2019). Türkiye’de Siyasal Kültür Ve Siyasal Liderlik Anlayışının Temelleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 96.

### Extended Abstract

The sources of individual political culture and political awareness differ based on the nature of these sources and their level of impact on individuals. Thereon, we present one of the most important sources, that has an undeniable effect and impact on the Moroccan society, which is called the “political socialization.” The political socialization gained the interest of many researchers in the field of political and social sciences, due to its importance during the process of defining the political behavior of individuals, or at least guiding this behavior within a specific frame.

The majority of political studies state that the term “political socialization” was first coined by Herbert Hayman; in 1959, he conducted a study in a book titled “The Political Socialization.” He defined it as the learning process by which the individual learns social models through various social agents that help him cohabit with this society in terms of behavior and psychology.

Political socialization is a process that has a dual influence on individuals. The first consists of indoctrinating the individual’s values, norms, political goals, and behavior that are related to their political environment. The second is that it is a process to transfer the political culture from generation to generation, or to create a new political culture deemed crucial by political governing regimes to the development of the society. It is an ongoing process that human beings undergo during their whole lives, and it’s conducted by various social means such as family, school, places of worship, political parties, and media, etc.

In this article, we studied the level of the impact of this process on shaping the political culture and the political awareness of Moroccans. Given that the human is a social creature; he, therefore, can influence or be influenced by this process that accompanies him from birth until a late age in his life. Human beings are firstly influenced by the name given to them by their parents, which may hold a religious, a revolutionary, or a political significance. Moreover, they are influenced by their parents’ beliefs and ideas. The majority of Moroccans are raised on filial piety towards the parents, and the fulfillment of their desires, and the obedience of their orders. Disobedience may involve a psychological, or even a physical punishment, because the majority of families consider disobedience unfilially which does not comply with Islam principles regarding obeying parents and rulers. These beliefs and principles are considered the first building block that the majority of Moroccans build their political ideas and beliefs upon. The individual then attends schools that in their turn teach students a number of books and courses in order to give them an overview on the model of the governing political regime and entities responsible for this system, its protection, and its stability.

On the other side, we cannot neglect the role played by places of worship in regards to influencing an individual’s political views through religious sermons that are given whenever opportunities arise. We notice, as well, the political parties in traditional fashion mobilize individuals. Given that parties enjoy a unique position in

Morocco due to their major contribution in the independence in 1956, they had and continue to have a significant impact on shaping and developing the political principles of individuals, in addition to mobilizing the individuals in ways that serve their personal interests most of the time, as well as national interests at times. Furthermore, we find the role that the media plays in shaping and spreading political views in the society through news, social programs, and advertisement, etc. Each mean plays an important role and enjoys an equal status. In this article, we tackled and studied in detail each one of these means.

The process of political socialization is an important and effective process in shaping the future citizen in a specific form. For it is a developmental process that allows the individual to grow politically, and ascends to reach the rank of an active contributor in the political life, as it increases the values of participation and cooperation, and emphasizes the feelings of citizenship; which lead to the creation of positive results within the society. However, the process of political socialization might be used as a tool by the political regime to create values that enhance loyalty to it and grant it adequate legitimacy by the individuals. Hence, this process can be a direct reason of elaborating negative political views and principles, submission, and inability to participate politically.

There are other factors, besides political socialization, that contribute in shaping the political awareness and political culture of Moroccans, which can be studied in-depth in future researches, to provide additional, albeit simple, information in this field.